

Mario BARA, Ivan LAJIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

mario.bara@imin.hr, ivan.lajic@imin.hr

Prisilne, iznuđene i organizirane migracije u etnodemografskom oblikovanju Hrvatske: primjer Slavonije

SAŽETAK

Na temelju relevantnih statističkih izvora i literature u ovome se radu analizira demografski razvoj Slavonije, osobito njezine etničke strukture tijekom dvadesetog stoljeća. Razmatraju se utjecaji (posredni i neposredni) političko-društvenih promjena na mehaničko kretanje stanovništva. Pozornost je usmjerena na Prvi i Drugi svjetski rat, političko-teritorijalne promjene, agrarne kolonizacije (privatne i državne), ekonomske migracije u poraću, deruralizaciju i urbanizaciju, migracije selo – grad i Domovinski rat. U posebnom se poglavlju razmatraju utjecaji Domovinskog rata na razvoj ukupne populacije, na brojčane međuodnose pojedinih etničkih grupa i na poremećaj dobne strukture stanovništva Slavonije. Analiza je pokazala da će narušena dobna struktura, dijelom posljedica naslijeđenih negativnih kretanja iz prošlih razdoblja i pretežito snažnoga mehaničkog odljeva stanovništva devedesetih godina dvadesetog stoljeća te većega ratnog mortaliteta mlađih fertilnih skupina, utjecati na daljnje demografsko starenje dijela promatranih populacija. Nameće se zaključak da su politički inducirane migracije, dijelom i asimilacija, imale presudnu ulogu u etničkoj homogenizaciji Slavonije i drugih dijelova Hrvatske.

KLJUČNE RIJEČI: Slavonija, migracije, etnička struktura, dvadeseto stoljeće

1. UVOD

Namjera je ovog rada upozoriti na uzročno-posljedične utjecaje društveno-političkih i povijesnih mijena na promjene demografskih struktura stanovništva Slavonije. Vanjski čimbenici presudno utječu na demografski razvoj uzrokujući *neočekivano* ili *neregularno* demografsko kretanje, koje obilježava nepredviđeni predznak ukupnoga kretanja stanovništva i njegovih struktura (etnička struktura, spol, dob). Politički inducirane migracije (migracije povezane s ratnim djelovanjima i kolonizacije) ubrajamo u najvažnije vanjske čimbenike demografskog razvoja. Neregularnih kretanja s promjenom predznaka ukupnoga kretanja stanovništva tijekom prošlog stoljeća bilo je u tri međupopisna razdoblja. Očekivana i neočekivana kre-

tanja u pojedinim razdobljima imala su poželjne (pozitivne) ili nepovoljne (neželjene) posljedice. »Tako primjerice, ako dođe do neočekivanih snažnih mehaničkih odljeva stanovništva, a da pritom nema ulaznih tokova sličnog intenziteta i obilježja, govori se o nepovoljnom segmentu razvoja stanovništva. Slična je situacija i unutar biološke komponente ukupnoga kretanja. To se odnosi na iznenadno visok i neočekivan mortalitet koji je najčešće posljedica ratnih stradanja, ali i epidemija raznih bolesti koje su još u bližoj demografskoj prošlosti nadvisivale čak i ratne mortalitete« (Lajić, 2004: 172). Neregularnost demografskog razvitka izazivale su i pojave suprotnoga, pozitivnog predznaka (npr. kod kolonizacija), vidljive kroz kratko povećanje ukupnog broja stanovnika. Razdoblja stabilizacije društveno-političke situacije donosila su uglavnom očekivane promjene u razvoju stanovništva. One su u takvim razdobljima bile nastavak dotadašnjih kretanja stopa nataliteta i mortaliteta.

2. METODOLOŠKE NAPOMENE UZ PREDMET I PODRUČJE ISTRAŽIVANJA

Pojam Slavonija u ovom radu uključuje i dijelove drugih povijesnih regija (južna Baranja i zapadni Srijem) koje pripadaju Republici Hrvatskoj. Metodološki se može raspravljati i o zapadnim i sjeverozapadnim granicama (Moslavina, Posavina, Podravina), međutim budući da se demografska analiza radi retrospektivno promatrajući suvremenu administrativno-županijsku razdiobu, ne ulazi se u geografsku ni povijesnu minucioznu razdiobu prostora, već se pet županija (Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska) smatra sastavnim dijelom Slavonije.

Osnovni metodološki pristup jest obrada i znanstvena analiza prikupljenih statističkih podataka popisa stanovništva (1900.–2001.) i drugih sekundarnih publikacija u kojima su objavljeni podaci vezani uz predmet istraživanja. Zbog različitih metodologija u dosadašnjim popisima stanovništva¹, promjena teritorijalnih obuhvata²

¹ Popisi stanovništva 1900.–1931. bilježili su prisutno stanovništvo, što znači da je svaka popisana osoba bila prikazana kao stanovnik naselja u kojem se zatekla u trenutku popisa. Popisi stanovništva 1948.–1991. provedeni su prema koncepciji stalnog stanovništva. Stalnim su se stanovništvom smatrali svi stanovnici koji su imali prijavljeno prebivalište u nekom naselju, neovisno o tome jesu li se u trenutku popisa nalazili u prijavljenome mjestu stanovanja ili su bili odsutni. Tom metodologijom popisa bili su obuhvaćeni i građani Hrvatske na privremenom radu u inozemstvu kao i članovi njihovih obitelji koji su s njima živjeli izvan Hrvatske. Popisi iz 1981. i 1991. dijelili su ukupno stanovništvo na ono u zemlji i na stanovništvo u inozemstvu. Princip modificiranoga prisutnog stanovništva uz izostanak prikaza nekih rezultata na razini naselja (etnička i vjerska pripadnost) uveden je posljednjim popisom stanovništva 2001.

² Da bi se sljedio prostorni obuhvat današnjih pet slavonskih županija (Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Virovitičko-podravska) te omogućila međusobna usporedba popisa stanovništva 1900.–1991. s posljednjim 2001., u ovom radu pokušalo se

i nestalnosti kategorije narodnosti u popisima³ prisiljeni smo u predstavljanju širih procesa davati određene demografske činjenične fragmente ili konstrukcije. Tako se neprekinuto prati niz međudnosa povijesnih i demografskih procesa koji se reflektiraju na brojčani odnos etničkih grupa.

3. TIPOLOGIZACIJA MIGRACIJA U PANONSKOM PROSTORU HRVATSKE

Brojni su pokušaji tipologizacije migracija, koji zbog složenosti problematike ostavljaju prostor za nove klasifikacije i rasprave. Ovdje ćemo radi lakšeg operacionaliziranja prilagoditi neke od postojećih tipologija svome prostoru istraživanja i navesti samo one koje se odnose na zadane kriterije (kriteriji: državna granica, vrijeme trajanja migracija, uzrokovanoost migracija, dobrovoljnost i organiziranost migracija). Pod migracijom ili seljenjem »podrazumijevamo sve promjene mjesta stalnog boravka (prebivališta), bilo da je riječ o preseljenju trajne, bilo privremene naravi na manju ili veću udaljenost unutar ili preko državnih i administrativnih granica« (Nejašmić, 2005: 114). Prema Pjaniću (1957: 112–113), razlikuju se sljedeći tipovi mehaničkoga kretanja kroz povijest:

- a) invazije, koje predstavljaju mehaničko kretanje prvobitnih ljudskih zajednica prahistorijskog doba gdje se osvajaju novi prirodni i životni areali,

rekonstruirati i prilagoditi dostupne podatke o etničkom sastavu stanovništva. Zbog različite razine iskazivanja podataka (naselje, općina, kotar, grad, županija), u nekim od popisa stanovništva dolazi do manjih odstupanja u podacima ukupnog broja stanovnika za predmetno područje.

³ Za određivanje broja pripadnika neke etničke zajednice u popisima 1921. i 1931. upotrijebili smo materinski jezik kao najbližu objektivnu karakteristiku (etnički marker) nekog stanovništva (sekundarno i vjersku pripadnost), što, naravno, nije uvijek apsolutno odgovaralo stvarnom stanju. U prvom popisu koji su provele vlasti Kraljevine SHS 1921. pitanje narodnosti nije bilo postavljeno, već samo pitanje materinskog jezika i vjeroispovijesti. Iz provedenog popisa moguće je doći samo do približnih podataka o brojnosti pojedinih etničkih grupa. Kod kategorije materinskog jezika dvije najbrojnije etničke grupe u državi, Srbi i Hrvati, u objavljenim su rezultatima klasificirane zajedno (*Srbi ili Hrvati*). Približno rekonstruiranje broja Hrvata i Srba u ovom radu zbog toga je obavljeno posredno. Od kategorije *pravoslavni* oduzet je broj dijela pravoslavaca (Rumunja i Rusa) koji su dominantno pravoslavne vjeroispovijesti kako bi se dobio približan broj Srba. Približan broj Hrvata dobiven je oduzimanjem broja Srba (odnosno umanjene kategorije *pravoslavni*) od kategorije *Srbi ili Hrvati*. Pripadnike drugih nesrpskih pravoslavnih naroda (Crnogoraca, Makedonaca, Bugara, Grka) u popisu 1921. nije bilo moguće izdvojiti. Navedeni narodi za vrijeme Kraljevine Jugoslavije nisu bili priznati (Crnogorci, Makedonci) ili nisu posebno iskazivani u nekim od popisa (Bugari, Grci). Njihov udio u Slavoniji u promatranom razdoblju bio je neznatan i prikazani su zajedno sa Srbima, kao i dio pravoslavnih Roma koji su za materinski jezik iskazali srpski ili hrvatski. Kod Nijemaca ili Mađara materinski jezik njemački ili mađarski najvećim se dijelom slagao s etničkom pripadnošću, dok se kod Židova, koji su imali više različitih materinskih jezika, broj procjenjivao prema iskazanom broju vjernika Židova. Iako su na taj način izloženi podaci samo procjene, oni omogućuju barem okvirnu usporedbu relativnih brojeva. Popis 1931. bilježio je uz pitanje materinskog jezika i vjeroispovijest te narodnost. No i u tom su popisu Hrvati i Srbi popisivani zajedno, pa se njihov broj procjenjivao metodom koja je navedena i za popis 1921.

- b) osvajanja kao pokret nomadskih naroda prema već utemeljenim državama i civilizacijama temeljenim na višim razinama ratarskih kultura,
- c) kolonizacija, koja predstavlja svojevrsno osvajanje koje provodi zemlja više civilizacijske razine nad zemljom nižega razvojnog stupnja,
- d) migracije kao suvremeni oblik međunarodnog mehaničkoga kretanja stanovništva čija je konzekvencija brži gospodarski razvitak kako zemalja imigracije tako i zemalja podrijetla migranata.

Jedna od najčešće citiranih jest tipologija Williama Petersena u pet glavnih grupa: primitivne, prisilne, iznuđene, slobodne i masovne migracije. Svaki od tih tipova podijeljen je na dvije potklase, ovisno o nakanama migranata: *inovacijske*, kada se migracije koriste za unapređenje životnih uvjeta, odnosno *konzervativne*, čija je svrha spriječiti promjenu, tj. zadržati kvalitetu života kakva je do tada postojala (Petersen, 1969: 289–293).

Prema kriteriju uzroka ili motiva dijelimo ih na *ekonomske* ili *neekonomske*, prema kriteriju voljnosti na *dobrovoljne* ili *nedobrovoljne*, prema kriteriju administrativnih granica na *vanjske* i *unutarnje* te prema kriteriju organiziranosti na *organizirane* i *neorganizirane*, to jest *spontane* ili *stihijske* migracije. U naslovu rada apostrofiraju se tri tipa migracija koje izazivaju ekstremni (uglavnom politički) čimbenici, a ogledaju se u ukupnom kretanju stanovništva države ili regije. Specifičnost takvih migracija (prisilnih i iznuđenih) jest što sadržavaju element prisile prema migrantima. Takve migracije imaju visoki stupanj selektivnosti, gdje možemo razlikovati i selektivnost stanovništva po etničkoj pripadnosti. Politički i vojni sukobi iniciraju prije svega nevoljne migracije, koje već pretpostavljaju i neekonomski kriterij kao uzrok migracija. Valja napomenuti da su pojedini tipovi migracija međusobno povezani, često se preklapaju i prelaze jedni u druge. Tako se primjerice kod kriterija voljnosti (*dobrovoljne* ili *nedobrovoljne migracije*) mogu prepletati i ekonomski i neekonomski motivi za migriranje. Suvremene su ekonomske migracije u pravilu dobrovoljne, ali dobrovoljnost je uvijek uvjetna (Wertheimer-Baletić, 1999: 305). Navest ćemo kao primjer *ekonomske nedobrovoljne migracije* namještenika u državnim službama Austro-Ugarske Monarhije koji u državama sljednicama gube zaposlenja i stanovite povlastice (npr. stanove), te su takve osobe donosile odluke o migriranju u uvjetima nesigurnosti u području rada, života i imovine. Navedeni primjer odgovarao bi iznuđenim migracijama u Petersenovoj tipologiji. Posebno ćemo se usmjeriti na dva tipa migracija, prisilne i iznuđene. Sami pojmovi uvelike se poklapaju u značenju i oba se odnose na nasilnost prema osobama čiji status migrant/ne-migrant ovisi o vanjskom aktivirajućem čimbeniku (Mesić, 2002: 259–296). Pod prisilnom migracijom podrazumijevaju se migracije pri kojima osobe moraju migrirati i nemaju mogućnost odlučivanja.

Pritom Petersen razlikuje stupnjeve prisile; u nižem stupnju prisile kod iznuđenih migracija osoba ipak ima neke mogućnosti odlučivanja hoće li migrirati ili ne (Petersen, 1969: 293–294). Dakle potencijalni migranti kod iznuđenih migracija imaju stanovite mogućnosti odlučivanja migrirati ili ne, ali ih društveno-političke okolnosti (ugrožena egzistencija, višedimenzionalna depriviranost) sile na emigraciju (primjerice međuratni optanti). Kao treći važni istraživani oblik migracija navodimo organizirane (planske ili usmjerene) migracije, to jest kolonizacije, što podrazumijeva »proces u kojem se administrativnim mjerama planski organizira preseljenje ljudi pretežno radi što racionalnijeg rasporeda stanovništva i raspodjele materijalnih dobara u druge dijelove pokrajine ili države (unutarnja kolonizacija), u susjedne zemlje (vanjska kolonizacija) ili na druge kontinente (prekomorska kolonizacija)« (Heršak, 1998: 106–107).

4. OSNOVE ETNIČKE HETEROGENOSTI REGIJE

Velike promjene u etnodemografskom razvoju Hrvatske izazvala su osvajanja Osmanlija. Prodori na Balkan i srednju Europu rezultirali su velikim političkim i društveno-gospodarskim promjenama u osvojenim područjima, što je potaknulo niz prisilnih i iznuđenih migracija. I prije uspostave osmanske vlasti u dijelovima Hrvatske u nju dolaze, osobito u istočna područja, prve grupe pravoslavnoga srpskog i vlaškog stanovništva iz krajeva južno od Save i Dunava. Postupnim osvajanjem hrvatskih krajeva autohtono stanovništvo migrira u valovima na zapad i sjever u sigurnije krajeve (tadašnju zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, jug Slovačke i Moravske te na Apeninski poluotok). U osvojenim područjima dio kršćanskog stanovništva prelazi na islam, postupno formirajući novi etnos oblikovan religijskim identitetom. Središnje vlasti, zbog sređivanja gospodarskih prilika na opustjelim prostorima, potiču naseljavanje stanovništva iz Srbije, Bosne i drugih dijelova Carstva. Istodobno se na područje Mletačke Republike u Dalmaciji, zatim u granično područje prema Osmanskom Carstvu i s obje strane granice doseljava stanovništvo različitoga etničkog i vjerskog podrijetla. Dio migranata dospio je do Istre. Jednako snažne migracije, po karakteru prisilne i iznuđene, odvijale su se tijekom i nakon bečkog rata (1683.–1699.). Iz područja oslobođenih od Osmanlija iseljava se muslimansko i dijelom pravoslavno stanovništvo prema Bosni, a njihovo mjesto naknadno zauzima izbjeglo katoličko stanovništvo iz Bosne te pravoslavno iz južne Srbije i Bosne. Svaki sukob Habsburške Monarhije i Mletačke Republike s Osmanskim Carstvom tijekom XVIII. stoljeća uz teritorijalne promjene pratile su značajnije migracije. Neposredno nakon protjerivanja Osmanlija prve njemačke obitelji počinju se naseljavati u istočnoj Hrvatskoj te s vremenom naseljavanje Nijemaca (paralelno i pripadnika drugih srednjoeuropskih naroda: Čeha, Slovaka, Mađara i dr.)

postaje dijelom planske kolonizacije Podunavlja. Austrijske su vlasti kolonizaciju provodile iz ekonomskih, vjerskih, ali i nacionalnih interesa, a potrajala je sve do kraja XIX. stoljeća. Osim Hrvata, Srba i Mađara završetkom njemačke kolonizacije oblikovana je i četvrta brojnija zajednica u Slavoniji. Također, područje Slavonije u različitim su razdobljima XVIII. i XIX. stoljeća naselili i brojni drugi narodi: Česi i Talijani zapadnu Slavoniju, Rusini/Ukrajinci okolicu Vukovara, Slovaci Našice, Ilok i njihovu okolicu, Židovi urbana središta itd. Prisilne, potom planske i ekonomske migracije oblikovale su tijekom nekoliko stoljeća osnove etničke heterogenosti regije koja se nije značajnije mijenjala do kraja Prvoga svjetskog rata i novoga, većega mehaničkoga kretanja stanovništva.

5. POLITIČKO-TERITORIJALNE PROMJENE

U prvoj polovini promatranog stoljeća Slavonija je privlačan prostor za naseljavanje te dinamično demografsko područje. Druga polovina stoljeća obilježena je promjenom Slavonije iz imigracijskog područja u pretežito emigracijsko i depopulacijsko područje. Na obilježja migracija (pozitivni ili negativni migracijski saldo) i njihov etnički predznak snažno su djelovali sljedeći vanjski čimbenici⁴: 1. dva svjetska rata i Domovinski rat; 2. teritorijalna pripadnost regije kroz noviju povijest različitim političkim suverenitetima (Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevina SHS/Jugoslavija, NDH, socijalistička Jugoslavija, Republika Hrvatska); 3. političko-društveni sustavi koji su organizirali kolonizacije prostora, ali i stvarali mehanizme za prinudno i prisilno iseljavanje pojedinih etničkih grupa. U novijem razdoblju hrvatske povijesti prvi takav negativni utjecaj na predznak kretanja stanovništva dogodio se u međupopisnom razdoblju 1910.–1921. Popisni rezultati govore da je ukupni broj stanovnika područja današnjih pet slavonskih županija bio manji za približno 2000 stanovnika u odnosu na 1910. godinu⁵. No nedugo nakon završetka rata otpočela je samoinicijativna (privatna), a potom i planska (državna) kolonizacija Slavonije, čime su velikim dijelom ostali prikriiveni demografski gubici iz Prvoga svjetskog rata, prijeratnog i poslijeratnog iseljavanja te epidemije španjolske gripe. Sve do Prvoga svjetskog rata u sklopu širega emigracijskog vala iz Hrvatske i Slavonije u preokooceanske zemlje, neznatno u ostatak Europe, iseljavaju se gotovo podjednako sve etničke grupe, približno svojim udjelima u ukupnoj populaciji, pa se može zaključiti da su ekonomski čimbenici bili presudni u tadašnjemu mehaničkom kretanju stanovništva. Vanjske migracije, osobito preokooceanske, imale su

⁴ Pod negativnim vanjskim čimbenicima razvoja stanovništva ponajprije podrazumijevamo političke sukobe, ratove i teritorijalne promjene.

⁵ Istodobno je na području cijele Hrvatske evidentirana 331.000 stanovnika manje (Lajić, 2004: 173).

veći utjecaj na ukupno demografsko kretanje slavonske populacije do 1914. godine, nakon čega slabe, no ne prestaju. Istodobno su se u Slavoniju brojnije naseljavali Mađari te su primjetno rasli njihov broj i udio u ukupnoj populaciji (Vranješ-Šoljan, 2003: 263–264). Osim dominantnih ekonomskih razloga (jeftinijih poljoprivrednih površina, zapošljavanja u željeznici i ostalim državnim službama) razlozi doseljavanja većinom Mađara, zatim Nijemaca i drugih naroda u Slavoniju mogu se dijelom tražiti i u dugoročnim ciljevima ugarskih političara spram Hrvatske, napose slavonskih županija u mijenjanju etničke i socijalne strukture njezina stanovništva. U regiju se također useljavalo hrvatsko stanovništvo iz agrarno prenapučenih i siromašnih krajeva Hrvatskog zagorja, Gorskoga kotara i Like, zatim stanovništvo podrijetlom iz Galicije u okolicu Slavonskog Broda te u različitim brojčanim odnosima ostali narodi Austro-Ugarske Monarhije. Iz drugih dijelova Hrvatske te Bosne i Hercegovine migriraju u Slavoniju, uglavnom Hrvati, tražeći utočište tijekom ratnih godina u razdobljima nestašice hrane i opće materijalne nesigurnosti (Horvat, 1942: 6–7, 33–35). Političko-teritorijalne i društvene promjene nastale raspadom Monarhije prati iseljavanje pripadnika raznih naroda (Nijemaca, Mađara, Čeha i dr.) u matične države. Međunarodnim mirovnim ugovorima priznato je pravo Mađarima, Nijemcima i drugim narodima, koji su smatrani stranim državljanima, da u roku od dvije godine mogu odlučiti žele li ostati u Kraljevini SHS ili optirati u matičnu državu (Miškulin, 2003: 409–410). Takav režim bio je primjenjivan i prema južnoslavenskim manjinama u novonastalim državama.

Migracije nakon Prvoga svjetskog rata po obilježju možemo podijeliti na voljne, iznuđene i prisilne. Dio iseljenika odlazio je u novonastale nacionalne države zbog sociokulturnih razloga, dijelom vjerujući u bolje ekonomske i životne uvjete. Većina iseljeničke populacije emigrirala je prinudno jer je u promijenjenim društvenopolitičkim okolnostima ostala bez mogućnosti egzistencije (primjerice zaposlenici na željeznicama, u državnim službama i dr.), dok dio uopće nije imao mogućnost odlučivanja o svom ostanku jer su ih vlasti prisilno iseljavale (Janjetović, 2000: 379–380). Primjetno je da su se iseljavali poglavito oni koji su Slavoniju naselili u prethodnim razdobljima kao dio upravno-administrativnog aparata ili kao gospodarstvenici i stručnjaci. Ruralno stanovništvo manje se iseljavalo jer je, ekonomski ovisno o zemlji, bilo čvršće vezano uza svoju sredinu, za razliku od osoba u državnim službama, koje su bile mobilnije. Prema vremenu doseljenja, vlasti su dijelile strance na one koji su se naseljavali prije 1910. i kasnije imigrante. Dugotrajnim nerješavanjem molbi za primitak u državljanstvo Kraljevine SHS osoba stranog podrijetla, osobito onih koje su se u Slavoniju naselile nakon 1910., poticalo se njihovo iseljavanje (Miškulin, 2003: 410, 412). Najviše su se iseljavali Mađari, čiji je broj u međupopisnom razdoblju 1910.–1921. apsolutno smanjen za približno 20.000 stanovnika ili četvrtinu prijeratnog broja. Smanjenju je razlog bila i etnička

mimikrija. Slavonski Nijemci nisu se iseljavali u takvim razmjerima, uz iznimku dijela administrativnog aparata i raznih stručnjaka u gradskim sredinama istočne Slavonije. Ostale manjinske etničke grupe, osim Čeha, nisu se znatnije iseljavale, pa su apsolutnim brojem ostale na vrijednostima iz popisa 1910.⁶ Ovdje moramo dodati i promjene u deklariranju stanovništva Slavonije zbog nastalih društveno-političkih okolnosti, kada su se manjine našle u lošem i neizvjesnom političkom položaju. Dio manjina pribjegavao je etničkoj i socijalnoj mimikriji ili deklariranju pod novim popisnim kategorijama nakon stvaranja novih država.⁷ To je posebno bilo vidljivo u najvećim administrativnim i gospodarskim središtima Slavonije te u Baranji. U urbanim središtima (Osijek, Vinkovci, Vukovar, Slavonski Brod) znatnije raste broj i udio Hrvata. Tom porastu, osim mehaničkog priljeva hrvatskog stanovništva iz drugih krajeva Hrvatske te Bosne i Hercegovine, vjerojatno je pridonijelo i to što se dio manjina, najčešće Nijemci, izjasnio Hrvatima. Dok je ukupno promatrajući Slavoniju broj Nijemaca pao (za 2850 stanovnika), porast broja i udjela Nijemaca u Baranji za približno petinu prijeratnog broja može se objasniti »demađarizacijom«, odnosno prelaskom dijela Nijemaca deklariranih pod mađarskim materinskim jezikom u popisu iz 1910. u kategoriju Nijemci, tj. njemački materinski jezik, u popisu 1921. (Kocsis i Kocsis-Hodosi, 2001: 177).⁸ Snažno antimadžarsko raspoloženje u poratnim godinama utjecalo je na iseljavanje Mađara u matičnu domovinu i nakon 1921. Zbog povijesne kontinuirane naseljenosti Mađara u Baranji, njihova osjećaja

⁶ Popis iz 1921. bilježio je Čeha i Slovake zajedno pod čehoslovačkim materinskim jezikom, kojih je na promatranom području bilo 16.030 (2,4% ukupne populacije); Židova 8470 (1,3%); Slovenaca 3456 (0,5%); Talijana 1759 (0,3%); Rumunja 722 (0,1%) itd. Propaću vojske carske Rusije dolazi do velikog egzodusa Rusa prema raznim europskim državama te se od sredine 1920. doseljavaju i u Kraljevinu SHS. Dio ih se naselio u Slavoniju, gdje ih je popisom iz 1921. evidentirano 2156 ili 0,3% ukupnog stanovništva. Kao izbjeglice naselili su se disperzno, bez značajnijih koncentracija.

⁷ Ističemo primjer Poljaka u Slavoniji. Poljaci, odnosno osobe čiji je materinski jezik poljski, iskazani popisom 1921. (2142 stanovnika, najviše na području tadašnjih kotareva Nova Gradiška i Slavonski Brod), u prijašnjem popisu bili su većinom popisani pod kategorijom Rusina. Stanovništvo podrijetlom s područja Galicije, povijesne pokrajine danas podijeljene između Poljske i Ukrajine, u vremenima naseljavanja u Slavoniju (prijelaz iz XIX. u XX. stoljeće) nije imalo izgrađenu čvrstu nacionalnu svijest i njihov je identitet bio vrlo fluidan. (Re)osnivanjem poljske države nakon 1918. dio slavonskog stanovništva podrijetlom iz Galicije identificirao se s poljskom državom. Političko rusinstvo datira još iz XIX. stoljeća i izravno je povezano s razvitkom nacionalnog identiteta istočnoslavenskih stanovnika tadašnje Galicije, koji su se nazivali Rusinima, odnosno u austrijskim statistikama bili su zavedeni kao *Ruthenen* (*Russinien*) ili *Klein-Russen* (tzv. »Malorusi«). Doseljenici s istih područja iz kasnijeg razdoblja (dvadesetih godina XX. stoljeća), kad je nacionalni identitet uveliko izgrađen, većinom politički imigranti, više se ne identificiraju Rusinima, već Ukrajincima, Poljacima i dr. (Zlodi, 2005: 410–411).

⁸ Prema mađarskome državnom popisu iz 1910., u dijelu Baranje koji je pripao Kraljevini SHS bilo je 53.417 stanovnika. Mađari su bili najbrojnija etnička skupina sa 20.347 pripadnika čineći 39,9% od ukupne populacije regije, a po brojnosti su ih slijedili Nijemci, 13.655 (26,8%), Hrvati, 9904 (19,4%), i Srbi, 6090 (12%). Ukupna populacija u međupopisnom se razdoblju smanjila za 1491 stanovnika, odnosno na 49.452. Mađara je na području Baranje prema popisu iz 1921. bilo 16.638 (33,6%), što je smanjenje za 3709 u odnosu na popis iz 1910. Istim popisom stanovništva utvrđeno je 16.253 Nijemaca, koji su činili 32,9% baranjske populacije.

državotvornosti te teritorijalne pripadnosti cjelokupne regije Ugarskoj (do 1918.), ali i manjeg broja Hrvata i Srba koji ni zajedno nisu činili relativnu većinu stanovništva, svjesno se išlo u »slavenizaciju« pograničnih krajeva nove države. Slično se događalo i s južnoslavenskim manjinama u susjednim zemljama. Iz Mađarske prema Slavoniji, uglavnom u Baranju, optiraju Srbi i u nešto manjem broju Hrvati, pogotovo nakon povlačenja srpske vojske iz okupiranih dijelova Mađarske. Navedene migracije i društveno-političke okolnosti reflektirale su se na udjele i broj pojedinih etničkih grupa u ukupnom stanovništvu promatranog područja, te je popisom evidentiran znatan regres Mađara i dijelom Nijemaca, a porast hrvatskog i srpskog stanovništva. Porast broja Hrvata (za približno 17.000) i Srba (8500) determiniran je više mehaničkim priljevom stanovništva iz drugih krajeva nove države negoli biološkom komponentom autohtonog stanovništva. Hrvati su se odmah po završetku rata nastavili naseljavati u Slavoniju iz Zagorja, Podravine, Prigorja, Gorskoga kotara, Primorja i Like. Prema nekim procjenama, doselilo se više tisuća obitelji (Horvat, 1942: 44–45). Ovdje se može govoriti i o lančanoj migraciji gdje su migranti iz navedenih područja pozivali članove obitelji, rodbine ili lokalne zajednice u novu sredinu. Pretpostavka je da se do popisa 1921. manji broj Hrvata zatekao u Slavoniji kao izbjeglice iz Istre i dijelova Dalmacije koje su zauzeli Talijani. Popis iz 1921. bilježio je prisutno stanovništvo, pa su navedenom metodologijom i ti prinudni migranti bili popisani. Osim izbjeglica u Slavoniji je ostao dio djece i ratne siročadi iz drugih krajeva Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Potrebe administrativnog aparata, žandarmerije, vojske itd. utjecale su na znatan porast broja Srba, ali i Hrvata, koji su popunjavali ispražnjena mjesta u državnim službama. Naime administrativni službenici stranog podrijetla ubrzo su, nakon konsolidiranja države, zamijenjeni pouzdanima, tj. većinom Srbima i Hrvatima.

Postojanje brojnih etničkih manjina i pitanje njihovih prava činjenica je s kojom su se suočile države nastale na ruševinama Austro-Ugarske Monarhije. Neke homogenije, neke manje, slijedile su uglavnom isti obrazac nepovjerenja prema svojim manjinama. Odnosi prema manjinama nisu bili jednoznačni, već se slijedio politički odnos s matičnom državom neke manjine s oštrijim ili blažim oblicima konfrontacije. Tako je Kraljevina SHS/Jugoslavija bila izrazito nepovjerljiva prema nekadašnjim povlaštenim narodima u Austro-Ugarskoj Monarhiji (Mađarima i Nijemcima) nerijetko ih sumnjičeći za iredentistička nastojanja i nelojalnost. Opravdanje za postupanje prema manjinama tražilo se osim navodnih sigurnosnih razloga i u represivnim praksama susjednih zemalja prema južnoslavenskim manjinama (Janjetović, 2000: 381). Iako su centralne državne vlasti bile u lošim odnosima s hrvatskom političkom elitom, u pitanju manjina uglavnom su se slagali. Stvoreno negativno sociopsihološko ozračje uz provođenje ekonomskih, kulturnih i izravnih političkih pritisaka utjecalo je na iseljavanje (i asimilaciju) manjina iz Slavonije i u idućim desetljećima.

6. ORGANIZIRANE MIGRACIJE (KOLONIZACIJE)

Poslijeratne organizirane (usmjerene) migracije imale su unaprijed definirana područja imigracije i jasne prednosti koje iz takvih migracija ima stanovništvo koje se preseljava. U slučaju Slavonije organizirane migracije nakon Prvoga, zatim za vrijeme Drugoga svjetskog rata i nakon njega bile su motivirane ekonomskim i neekonomskim razlozima. Po karakteru su bile unutarnje (ako slijedimo tadašnju političku-teritorijalnu pripadnost regije), a koristile su se za ostvarivanje postavljenih ekonomskih, političkih i nacionalnih ciljeva. U etnički izmiješanome panonskom području kolonizacija je bila instrument koji se rabio za uže etničke interese na račun prostora drugih etničkih grupa. Osim socijalnog zbrinjavanja dijela agrarnog stanovništva kolonizacija je služila kao političko uporište u regiji za svaki od političkih suvereniteta koji ju je organizirao.

Društvene i gospodarske promjene nastale na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće nametnule su kao neminovnost provedbu agrarne reforme i preraspodjelu stanovništva iz agrarno prenapučenih krajeva u one slabije napučene s većim obradivim površinama. Prilike na selu u vrijeme formiranja jugoslavenske države 1918. karakterizirali su socijalni i politički sukobi te opća anomija društva. Državni vrh, pod sve većim pritiscima seljaštva, pa i nemirima, najavio je rješavanje agrarnog pitanja uz ukidanje velikih posjeda (Vrbošić, 1986: 37). Većina veleposjeda u Slavoniji bila je u vlasništvu osoba mađarske i njemačke narodnosti. Upravo takvi posjedi, ali i posjedi domaćih veleposjednika, našli su se na udaru agrarne reforme te izvlaštenja i parcelizacije, čime se mijenjala posjedovna struktura. Državna agrarna reforma u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije organizirana je restriktivno za manjinske narode, naime ne načelno, već prema uvjetima koji su bili postavljeni da bi se ostvarila prava na kolonizaciju. Prednost u dobivanju zemlje i kolonizaciji imali su dobrovoljci u srpskoj i crnogorskoj vojsci iz ratova od 1875. do 1918., dok je ostalim narodima raznim ograničenjima onemogućivano pravo na zemlju i kolonizaciju (Vrbošić, 1986: 192–193; 1997: 313–314). Tako organiziranom agrarnom reformom drugi narodi nisu mogli računati na zemlju, pogotovo ne mnogobrojni Nijemci i Mađari. Postojao je nejednak tretman kolonista prema etničkoj pripadnosti u načinu dodjeljivanja i kvaliteti dobivenih obradivih površina (Šimončić-Bobetko, 2000: 53; Vrbošić, 1997: 317). Sredina u koju su se naseljavali dobrovoljci bile su ruralne zatvorene zajednice, što je dodatno poticala etnička i jezična barijera na koju su nailazili u nekim od područja naseljavanja. Naravno, ne treba zanemariti ni političke ciljeve kolonizacije jer je znatan dio dobrovoljaca naseljavan u pogranične dijelove države, gdje je bio veći broj manjina, npr. u Baranji (Šimončić-Bobetko, 1997: 408).

Do 1941. u Slavoniji su istodobno trajale dvije različite kolonizacije, jedna državna s, uglavnom, srpskim etničkim predznakom i druga privatna koju su predvodile različite asocijacije i pojedinci. Tim drugim oblikom kolonizacije koristili su se većinom Hrvati, i nešto manje drugi narodi. Još i prije provedbe državnih i privatnih kolonizacija oblikovale su se regije emigracije i imigracije. Mogu se definirati dva glavna područja: »Zapadno područje disperzije-raspršavanja i istočno područje absorpcije-upijanja« (Horvat, 1940: 5). Tradicionalni smjer migracija stanovništva iz agrarno prenapučenih i siromašnih krajeva Hrvatske u Slavoniju trajao je, uz manje diskontinuitete zbog rata, gotovo neprekinuto. Organizirano naseljavanje nastavljeno je i u novoj državnoj zajednici. Razne asocijacije, financijske institucije i pojedinci (Hrvatska poljodjelska banka, Đuro Basariček, zadruga Zemlja i dr.) preseljavali su stanovništvo u Slavoniju mimo državne agrarne kolonizacije. Kolonizacije (državna i privatna) utjecale su na znatan porast broja Hrvata i Srba s različitim teritorijalnim rasporedom koji je bio uvjetovan dostupnošću obradivih površina (državnih nacionaliziranih, odnosno privatnih otkupljivanih). Na zemljišta koja su dodjeljivana u sklopu državne agrarne reforme u međuraću su bile naseljene 284 (4,3%) hrvatske obitelji i 6354 (95,7%) srpske. Usporedbe radi, od 1919. do 1940. u privatnim kolonijama, izvan državne kolonizacije, naseljenike su činile 10.373 (90,9%) hrvatske obitelji i 1041 (9,1%) srpska obitelj. Naseljavana su već postojeća sela, ali su do 1940. osnovana još 72 naselja (Horvat, 1942: 56). Broj Hrvata uvelike je porastao na područjima s najvećim brojem privatnih kolonija, primjerice na širem području Virovitice, Našica, Slatine i Požege, a Srba u državnim kolonijama u okolici Virovitice, Donjeg Miholjca i Vukovara.

Međuratno razdoblje obilježile su i sezonske cirkulacije poljoprivrednog stanovništva iz Hrvatskog zagorja, Međimurja, Dalmacije, Like, Hercegovine, zapadne i sjeverne Bosne u smjeru Slavonije. Prema nekim procjenama, iz navedenih krajeva svake je godine u vrijeme sezonskih poslova u poljoprivredi, sudjelovalo oko 150.000 seljaka (uključujući i članove njihovih obitelji). Može se pretpostaviti da se dio tih sezonskih radnika nakon nekog vremena odlučivao na stalno (definitivno) naseljavanje u ravničarskim krajevima (Nejašmić, 1992: 149). Osim sezonskih cirkulacija poljoprivrednog stanovništva svake se godine u potragu za poslom kretalo u gospodarska i agrarna središta. Preseljenje iz pasivnih i siromašnih krajeva Hrvatske te Bosne i Hercegovine u bogata područja poticala je i privredno-karitativna organizacija Hrvatski radiša. Organizacija je zapošljavala svoje pitomce u obrtu i trgovini u razvijenijim gradovima i selima te su oni često poslije dovodili svoju rodbinu u mjesta gdje su bili zaposleni.

Slavonija kao regija primitka brojnih useljenika, uglavnom mlađega fertilnoga kontingenta, uspjela je nadomjestiti gubitak stanovništva nastao prijeratnim i poslijeratnim iseljavanjem, ratnim gubicima i epidemijom španjolske gripe, te je razdoblje

do Drugoga svjetskog rata obilježeno najintenzivnijim porastom stanovništva Slavonije u XX. stoljeću. U promatranom razdoblju ukupna populacija regije povećala se za gotovo 90.000 osoba (porast za 13,4%), na što je, uz prirodni prirast, utjecao i snažan mehanički priljev stanovništva iz drugih dijelova Hrvatske i tadašnje države.⁹ Najviše je porastao broj Hrvata (48.000) i Srba (38.000), neznatno Nijemaca (približno za 1500), dok je broj Mađara i dalje opadao (približno za 6000) zbog iseljavanja i etničke mimikrije. Druge etničke grupe nisu imale većih promjena u broju svojih pripadnika. Državna i privatna kolonizacija Slavonije potrajala je sve do Drugoga svjetskog rata, no zbog nastalih okolnosti popis nije proveden, pa ostaje nepoznato koliko su navedene migracije utjecale na promjenu etničke strukture od 1931. do 1941.

7. MIGRACIJE U SLAVONIJI TIJEKOM I NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Međupopisno razdoblje od 1931. do 1948. obilježili su kolonizacije, formiranje novih političkih granica, ratno i poratno mehaničko kretanje stanovništva sa selektivnim prisilnim i iznuđenim migracijama. Nedugo nakon formiranja Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH) njezine vlasti započinju etnički ekskluzivnu kolonizaciju koja se može smatrati nastavkom kolonizacije iz razdoblja Kraljevine Jugoslavije (Balta, 2001a: 459). Promjena vlasničkih odnosa (konfiskacija) najvećim se dijelom rukovodila kriterijem etničke pripadnosti. U urbanim sredinama ona je bila usmjerena uglavnom na pripadnike židovske zajednice, a u ruralnima protiv srpskog stanovništva. Odmah po osnutku vlasti NDH donose Zakonsku odredbu o nekretninama tzv. dobrovoljaca, prema kojoj svi posjedi dodijeljeni dobrovoljcima između dva svjetska rata postaju vlasništvo NDH. Dotadašnji vlasnici tom zakonskom odredbom nisu dobivali pravo na naknadu ili drugu zemlju. Budući da su dobrovoljci bili velikom većinom Srbi, ta se odredba prije svega odnosila na njih (Krizman, 1980: 126). Prema sporazumu između vlasti NDH i njemačkog Reicha, iseljavanje Srba bilo je povezano s iseljavanjem Slovenaca iz područja Donje Štajerske. Predviđeno je preseljenje 179.000 Slovenaca u NDH, koliko i približno Srba u Srbiju (Jelić-Butić, 1978: 168–169). Budući da se nije vodila evidencija o migracijama u danim uvjetima, različiti autori pozivali su se na razne izvore, pa su iznesene brojke samo grube aproksimacije. One se kreću od 105.000¹⁰ do 150.000

⁹ S povratkom muškog stanovništva nakon rata i doseljavanjem novoga mlađeg stanovništva iz drugih krajeva potaknut je rast nataliteta, koji je prosječno za područje Hrvatske i Slavonije u promatranome razdoblju iznosio 32,8‰ (Gelo, 1987: 279).

¹⁰ Slobodan D. Milošević (1981: 153) razlučuje »legalno« preseljene (12.436 osoba), odnosno prisilno iseljene osobe uz suglasnost njemačkog Reicha, i »ilegalno« (92.546) do polovine kolovoza 1941.

prebjeglih i iseljenih do konca 1941. (Gaćeša, 1984: 48–49). Teško je odrediti koliki je udio iseljenih i izbjeglih Srba bio s područja današnjih slavonskih županija, no nema sumnje da su prisilnim iseljavanjima bili obuhvaćeni svi međuratni kolonisti, tzv. solunski dobrovoljci, te osobe koje su se naselile u istom razdoblju kao državni namještenici s članovima obitelji (učitelji, činovnici, zaposlenici na željeznicama i dr.). Mađarske vlasti u Baranji protjerivale su sve doseljenike iz međuratnog razdoblja, bez obzira na etničku pripadnost te Srbe i Hrvate. Umjesto njih u manjem su broju naseljavani Mađari Sekelji (mađ. *Székel*) podrijetlom iz Bukovine.¹¹

Znatan dio naseljavanja hrvatskih kolonista proveden je tijekom 1941. Podaci o broju preseljenih obitelji 1941. također su procjene i njihov je raspon od 7000 (Maticka, 1990: 23) do 8000 (Milošević, 1981: 200). Najpreciznije podatke iznosi Viktor Horvat, koji govori o 7418 obitelji sa 45.249 članova koloniziranih od travnja 1941. do travnja 1942. Brojem i udjelom u ukupnom kontingentu preseljenih najzastupljeniji su bili kolonisti iz kotareva Hrvatskog zagorja (više od 37% svih kolonista). Prema doseljenom stanovništvu bili su primjetni antagonizam i negativne stereotipne slike o drugom/drugima (Horvat, 1942: 58). Kolonizacija u kasnijim godinama bila je manjih razmjera. Posve pouzdanih podataka o ukupnom broju kolonista u Slavoniji nema, ali se procjenjuje da je tijekom Drugoga svjetskog rata preseljeno oko 10.000 obitelji (Balta, 2001b: 392). Porastu broja Hrvata u ratnim godinama na promatranom području pridonijele su i izbjeglice iz ratom ugroženih krajeva te naseljenici u industrijskim središtima (zbog potrebe za radnom snagom), ponajviše Osijeku, Vukovaru (Borovo) i u nešto manjoj mjeri u drugim gradovima.

Još tijekom rata započinje veće iseljavanje njemačkog stanovništva u smjeru Njemačke (ovdje mislimo i na teritorij današnje Austrije), što je dodatno potaknuto vojnim porazima Reicha. Prvotno se iseljavaju Nijemci iz središnje i zapadne Slavonije izloženi napadima partizanskih jedinica. Zbog naglih promjena na ratištima i opće nesigurnosti ubrzano je njihovo preseljavanje, te je tijekom 1944. približno 30.000 Nijemaca iseljeno iz područja zapadne Slavonije u okolicu Osijeka i istočni Srijem (Gaćeša, 1984: 75). Najveći val iseljavanja Nijemaca, u Njemačku, ujedno i konačnog, bio je u drugoj polovini 1944., kada je iseljeno oko 110.000 Nijemaca s pojedinih područja tadašnje NDH (Bosna, Slavonija i Srijem). Ukupno je s područja cijele NDH tijekom Drugoga svjetskog rata iseljeno približno 136.000 Nijemaca (Krnčić, 1966: 85). Iseljavanje Nijemaca iz Baranje provedeno je mimo iseljavanja Nijemaca iz NDH, a s obzirom na to da je provedeno pred nadiranjem partizanskih i jedinica Crvene armije, bilo je kaotično, nije bilo sveobuhvatno i

¹¹ Na području Baranje, za razliku od Bačke, nije bilo većih površina za naseljavanje mađarskih kolonista jer su posjedi s kojih su iseljeni međuratni naseljenici vraćeni nekadašnjim vlasnicima, veleposjednicima (Gaćeša, 1984: 40).

zbog straha od odmazde poprimilo je obilježja bijega (Gaćeša, 1984: 75; Krnić, 1966: 84). Pitanje njemačke imovine u Jugoslaviji riješeno je u cjelini beskompromisno. Jugoslavenski Nijemci izjednačeni su s Nijemcima iz Reicha i proglašeni neprijateljima jugoslavenskih naroda, a njihova je imovina eksproprirana te je činila osnovu agrarnog fonda za poslijeratnu kolonizaciju.¹² Krajem rata iseljavaju se i Mađari, ponajviše zbog pritisaka mobilizacije u partizane, konfiskacije imovine, ali i represivnih mjera, pa i ubojstava. Sličnih kretanja u smjeru matičnih domovina bilo je, u manjim razmjerima, i kod drugih naroda (npr. Poljaka). Nakon rata u Slavoniji se zatekao veći broj izbjeglica iz drugih dijelova Hrvatske (13.500), Bosne i Hercegovine (24.500) te oko 2000 obitelji koloniziranih tijekom rata, najviše iz Hrvatskog zagorja (Maticka, 1987: 30–32)¹³. Povratkom izbjeglih Srba, protjeranih ili obezvlaštenih nakon 1941., kolonisti iz Hrvatskog zagorja i Dalmacije napuštali su njihova imanja i zaposjedali druge napuštene posjede, uglavnom njemačke. Promijenjene političke okolnosti uvjetovale su ponovnu redistribuciju stanovništva ovisno o odnosu izbjeglica, odnosno kolonista prema NDH i narodnooslobodilačkom pokretu. Izbjeglice iz Bosne i Hercegovine vraćene su u svoja prijeratna mjesta stanovanja kako bi se oslobodili posjedi za kolonizaciju stanovništva iz raznih dijelova Hrvatske. Zbog teritorijalne pripadnosti Slavonije Hrvatskoj i unutrašnjega karaktera naseljavanja kolonizacija u poraću imala je dominantno hrvatski etnički predznak. Provedba kolonizacije u Hrvatskoj započela je krajem 1945. (u Baranji), a obimnije početkom 1946. Trebala je ostvariti postavljene ekonomske, političke i nacionalne ciljeve. Od ukupno 12.157 obitelji (više od 61.000 osoba) unutrašnjih kolonista, 5027 obitelji bilo je preseljeno unutar istog okruga, 2482 obitelji podrijetlom iz razdoblja NDH bile su dekolonizirane, dok je 4648 obitelji doseljeno iz udaljenih krajeva Hrvatske. Baranju je naselilo gotovo 2000 obitelji s više od 8000 članova. Prema podrijetlu, većina kolonista doseljavala se iz tadašnjih kotareva Prelog, Ivanec, Varaždin, Čakovec, Novi Marof, Split, Šibenik, Sinj, Knin i Benkovac. Odredišni kotarevi naseljavanja na promatranom području Slavonije bili su ponajviše Darda, Vukovar, Osijek, Vinkovci, Đakovo, Virovitica i Slatina (Maticka, 1987: 38).¹⁴ Slavoniju je naselio tek manji broj Srba iz drugih dijelova Hrvatske ili se preselio iz pojedinih brdskih dijelova Slavonije u istočnu Slavoniju.

¹² Prema nekim procjenama, u Hrvatskoj (i istočnom Srijemu u Vojvodini) ostalo je nakon rata oko 30.000 Nijemaca, od kojih je približno 18.000 odvedeno u logore, odakle su ih nove jugoslavenske vlasti iselile u Njemačku (Krnić, 1966: 87). Dio zatočenih Nijemaca stradao je (od bolesti ili je umoren) u logorima Valpovo, Krndija, Josipovac, Velika Pisanica, Podunavlje i Tenje (Geiger, 2005: 287).

¹³ Približno još 6000 obitelji kolonista iz vremena NDH privremeno se nastanilo na drugim područjima ili se vratilo u područja gdje su obitavale prije iseljavanja (Maticka, 1987: 33).

¹⁴ Iznimka u naseljavanju u ravničarske krajeve Slavonije jest područje Pazina u Istri, kamo su naseljeni kolonisti iz Međimurja, čime se htjelo nadomjestiti gubitak stanovništva nastao iseljavanjem Talijana nakon 1945. (Nejašmić, 1992: 151).

Preseljavanjem stanovništva iz brdskih naselja u napuštena nizinska naselja ponovno su nastajala napuštena naselja u ishodišnim područjima. Rat je pokrenuo demografske promjene prostora u sferi prirodnoga i mehaničkoga kretanja stanovništva te narušio demografske strukture (spolno-dobne, etničke i konfesionalne). Sfera mehaničkoga kretanja ostavila je najtrajnije posljedice na ukupno kretanje broja stanovnika, te promijenjenu posjedovnu i etničku strukturu stanovništva regije. Navedene pojave za posljedicu su imale znatan brojčani porast većinskog naroda uza smanjenje ili gotovo nestajanje pojedinih manjina. U dugotrajnome međupopisnom razdoblju (1931.–1948.) u kojem su se dogodile tri kolonizacije, rat, političko-društvene i teritorijalne promjene uz prinudno iseljavanje dijela stanovništva, najviše je porastao broj Hrvata, za 131.000 stanovnika, te im je udio u ukupnoj populaciji regije skočio s prijeratnih 54,9% na 69,9% 1948. godine. Ostali narodi uglavnom su zabilježili smanjenje broja svojih pripadnika. Srba je bilo manje za 10.500, a udio u ukupnoj populaciji pao im je sa 22% na 20% stanovništva 1948. Najveći regres broja Srba zabilježen je u zapadnim dijelovima Slavonije (dijelovi današnje Virovitičko-podravske i Požeško-slavonske županije). Također je smanjen broj Mađara za 12.000 (pad prijeratnog broja za 23,4%) i Nijemaca za 75.500 (smanjenje za 90,7%). Unutarnje migracije znatno su ublažile gubitak slavonskog stanovništva nastao zbog nepovoljnih čimbenika, osobito vanjskih migracija, koje su imale negativnu bilancu za Hrvatsku i Slavoniju.

8. OD PRETEŽNO IMIGRACIJSKOG PODRUČJA DO EMIGRACIJSKE I DEPOPULACIJSKE REGIJE

Veliki priljev stanovništva reproduktivne dobi u kolonizaciji i izvan nje rezultirao je porastom nataliteta i ukupnim porastom stanovništva Slavonije. Navedena kretanja uvelike su promijenila populacijski razvoj ishodišnih i odredišnih prostora, posebice u demografskoj strukturi. Iseljenički prostori doživljavali su starenje, ubrzanu depopulaciju i prirodni pad pučanstva, a useljenički prostor pomlađivanje i svojevrsnu ruralizaciju jer je u istočnu Hrvatsku uglavnom imigriralo ruralno stanovništvo iz agrarno prenapučenih i pasivnih krajeva (Živić, 2006: 62). U poratnim desetljećima Slavonija će i nadalje biti poželjno imigracijsko odredište. Do tada prevladavajuće oblike migracija (prisilne, iznuđene i organizirane) zamijenit će ekonomske kao odgovor na naglu industrijalizaciju i ekonomski razvoj koji je poticala država. Doseljavanje ekonomskih migranta iz drugih pasivnijih dijelova Hrvatske i bivše Jugoslavije obilježilo je razdoblje od 1953. do 1961. Snažna struja useljenika dolazila je iz ruralnih dijelova Bosne i Hercegovine, ali i iz manje razvijenih dijelova Slavonije. Socijalna nesigurnost, kolektivizacija u poraću, prometna izoliranost relativno velikog dijela ruralnog prostora zapadne Slavonije te

nedostatak komunalne infrastrukture i kulturnih sadržaja, uz podređeni društveni položaj seljaka, imale su krajnje negativne učinke i djelovale kao potisni čimbenici za iseljavanje sa sela. Iseljavanje nisu uspjele ublažiti ni stvorene političke pretpostavke za ekonomski razvitak koji je poticala država pedesetih i šezdesetih godina. U tom razdoblju provodi se djelomična modernizacija sela, koja se ogledala u elektrifikaciji te izgradnji cestovne i komunalne infrastrukture. Deagrariacijom, deruralizacijom i urbanizacijom ubrzano je rastao broj stanovnika u gradovima, ponajviše istočne Slavonije (npr. Osijek, Vukovar, Borovo). Natprosječno visok porast stanovništva imale su Vukovarsko-srijemska i Osječko-baranjska županija s jakim industrijskim središtima. Gradovi su bili odredišta intenzivne prostorne pokretljivosti, no u slučaju zapadnih dijelova Slavonije zaobilaženi su manji gradovi, a odredištem su postajala razvijena urbana središta u drugim područjima Hrvatske i bivše Jugoslavije. Definitivne migracije iz nerazvijenih visokonatalitetnih u niskonatalitetna područja s promjenom socijalnog okruženja u migranata su u konačnici značajno utjecale na smanjenje rađanja. Fenomen nedovoljnog rađanja smanjio je broj stanovnika pojedinih analiziranih područja te izazvao starenje ukupne populacije i, na koncu, prirodnu depopulaciju (Nejašmić, 1991: 212–213). Razdoblje intenzivne populacijske dinamike u slavonskim županijama završava sedamdesetih (u Virovitičko-podravskoj već od 1953. do 1961.), kada se mijenja smjer migracija. Odljev stanovništva išao je u dva smjera; prvi se odnosio na europsku i prekomorsku emigraciju, drugi na useljavanje u najveće gradove (Osijek, Zagreb i ostatak Jugoslavije). Udio Hrvata u vanjskim migracijama bio je natprosječan (87% Hrvata vanjskih migranta u usporedbi s udjelom od 79,4% u pučanstvu SR Hrvatske 1971.) (Heršak, 1993: 283). Slični omjeri bili su i u Slavoniji. Primjerice analizom etničke strukture zaposlenih u inozemstvu 1971. iz Vukovarsko-srijemske županije od ukupnoga broja zaposlenih u inozemstvu njih 83,8% bili su Hrvati (68,4% stanovništva županije), 8,4% Srbi (21,1% stanovništva županije), a 7,8% ostali (Wertheimer-Baletić i Akrap, 2008: 57). Privremene migracije u inozemstvo nerijetko su postajale konačne. Migracije preko republičkih granica, najčešće na relaciji selo – grad, osim natprosječnog rasta stanovništva gradova promijenile su etničku strukturu područja useljavanja. Naime međurepubličke migracije u pravilu su, uz određene iznimke (npr. Beograd, državno središte koje je privlačilo pripadnike svih naroda iz bivših republika i pokrajina), za odredišnu točku imale matične republike pojedinih naroda (Heršak, 1993: 280).

Tablica 1: Etnička struktura Slavonije 1900.–2001.

God. popisa	Hrvati	Srbi	Mađari	Nijemci	Jugoslaveni	Ostali	Ukupno
1900.	308.193	109.258	66.315	87.973	-	31.963	603.702
1910.	351.218	119.833	77.172	84.492	-	38.026	670.741
1921.	368.224	128.485	57.306	81.642	-	33.189	668.846
1931.	416.435	166.706	51.166	83.300	-	40.423	758.030
1948.	547.356	156.300	39.171	7.773	-	32.347	782.947
1953.	584.222	166.860	35.821	8.637	2.401	29.921	827.862
1961.	651.412	182.080	31.780	-	3.229	33.082	901.583
1971.	678.963	186.729	26.476	1.752	24.282	32.820	951.022
1981.	634.525	149.168	18.736	998	108.587	42.938	954.952
1991.	703.959	167.094	16.443	1.277	34.387	54.239	977.399
2001.	763.323	78.085	12.388	1.306	-	36.193	891.295

Izvori: Za godine 1900., 1910., 1948., 1953., 1961., 1971., 1981. Narodnosni i vjerski sastav..., 1998.; za 1921. god. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god., 1932.; za 1931. god. Stanovništvo predratne..., 1945.; Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, 1938.; za 1991. god. Popis stanovništva 1991., 1992. i I. Turčić, Stanovništvo Republike Hrvatske..., 1995.; za 2001. god. Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. god., 2002. (CD-ROM).

Veće promjene u etničkoj strukturi današnjih slavonskih županija dogodile su se u međupopisnom razdoblju 1961.–1971., i to ne zbog mehaničkoga kretanja stanovništva, što je najčešće bio razlog nastalim promjenama u prethodnim desetljećima, već zbog promoviranih političkih i socijalnih vrijednosti jugoslavenskoga društva. U popisima se stanovništvo dijelilo na dvije grupe: stanovništvo koje se nacionalno izjasnilo i ono koje se nije nacionalno izjasnilo. Već je 1953. u uputama za popisivanje stanovništva o upisivanju narodnosti definirano da »Lice jugoslovenskog porekla, koje nije bliže nacionalno opredeljeno, upisuje: Jugosloven-neopredeljen« (Mrdjen, 2002: 79), ali takva izjava nije se smatrala izjašnjavanjem oko narodnosti ili etničke pripadnosti (Mrdjen, 2002: 89). Građana deklariranih pod tom kategorijom 1971. bilo je najviše u etnički miješanim područjima istočne Slavonije, i to uglavnom u većim gradovima, u Vukovaru (9,6% gradske populacije), Vinkovcima (4,0%), Osijeku (5,8%), Slavenskom Brodu (4,4%) i općini Borovo (8,7%). Kako su se Jugoslaveni najviše »regrutirali« iz Hrvata i Srba, odnosno miješanih brakova, bio je uočljiv manji pad tih dvaju naroda u ukupnom udjelu slavonske populacije.

Između 1981. i 1991. u Slavoniji pada broj Jugoslavena za 74.000 uz istodobni porast broja Hrvata za 69.000 i Srba za 18.000 osoba. Društveno-političke promjene tijekom osamdesetih, uz jačanje nacionalizma, nacionalističke retorike i etnopolitičke mobilizacije u drugoj polovini tog desetljeća utjecale su na osipanje broja Jugoslavena i njihovo postupno identificiranje prema etničkom podrijetlu, a u slučaju miješanih brakova prema etničkom podrijetlu jednog od roditelja.

9. SUVREMENE MIGRACIJE U PROMJENI ETNIČKE STRUKTURE SLAVONIJE

Tijekom stoljetnoga demografskog razvoja Slavonija se transformirala iz izrazito etnički i konfesionalno heterogene regije u naglašeno dvonacionalnu s većinskom hrvatskom i značajnom srpskom populacijom pred rat 1991. U posljednjih stotinjak godina vidljiva su barem tri neregularna razdoblja ukupnoga kretanja slavonskog stanovništva, a posljednje je bilo devedesetih godina. Regres od 86.000 stanovnika ili relativno smanjenje za 8,8% ukupnog stanovništva pripada intenzivnom tipu depopulacije. Teško je odrediti što je dio očekivanih promjena zbog naslijeđenih negativnih demografskih procesa iz prijašnjih razdoblja do osamostaljenja Hrvatske, a što je uzrokovano neregularnim, odnosno ratnim utjecajima na ukupno kretanje slavonske populacije i promjene pojedinih demografskih i etničkih struktura. Možda je najveći problem razgraničenje regularnoga od neregularnoga kretanja stanovništva. Slavonija je jedno od područja Hrvatske koje je bilo izloženo intenzivnim vojnim djelovanjima. Time su pokrenute prisilne migracije, koje su dijelom bile nastavak prethodnih migracijskih strujanja. Stoga je velik problem razlučiti dimenziju (vremensku, kvalitativnu i kvantitativnu) dvaju oblika migracija, ovisno o kriteriju voljnosti. I prije otvorenih vojnih djelovanja u negativnom sociopsihološkom ozračju započinju migracije s etnički miješanih područja zaoštavanja situacije između Hrvata i Srba.¹⁵ Područja ratnih sukoba u prvoj godini rata napuštaju ne-Srbi, uglavnom Hrvati. Znatniji egzodus srpskog stanovništva započinje u vrijeme vojno-redarstvenih akcija Republike Hrvatske. Pretpostavka je da je mirna reintegracija Istočne Slavonije, Srijema i Baranje izazvala manje demografskih poremećaja nego vojno-redarstvena operacija Bljesak u Zapadnoj

¹⁵ Polazeći od Petersenove podjele nevoljnih migranata, Mesić razrađuje tipologiju od šest tipova raseljenih osoba i izbjeglica: a) predbjeglice – osobe koje su napuštale domove nakon prvih naznaka mogućih sukoba; b) pseudoizbjeglice – osobe koje su domove napuštale bez valjanih razloga ili pod pritiscima militantnih skupina ili pojedinaca iste etničke odnosno vjerske pripadnosti; c) nagnane izbjeglice ili iznuđeni raseljenici – osobe koje su pretrpjele razne oblike pritisaka (psihičke i/ili fizičke) prije odluke o napuštanju svojih domova; d) izbjeglice (raseljenici) pred ratnim opasnostima i okupacijom; e) prognanici – prisilno raseljene osobe neovisno o tome jesu li ostale u Hrvatskoj ili su utočište našle izvan granica zemlje; f) zatočenici prognanici – civilne i vojne osobe koje su prije progona bile u zarobljeništvu (Mesić, 1992: 107–118, 1994: 120–122).

Slavoniji (Babić, 2003: 54). Teškoće vrednovanja tih hipoteza vezane su uz brojne političke, psihološke, gospodarske, prosvjetno-kulturne i druge pretpostavke, te procese organiziranog povratka.

Nakon vojno-redarstvenih akcija i mirne reintegracije Podunavlja vraća se protjerano hrvatsko stanovništvo i istodobno se useljava izbjegličko stanovništvo (uglavnom etnički Hrvati) iz Bosne i Hercegovine te Vojvodine. Posljedica tih procesa izrazito je velika promjena u demografskim strukturama, posebice etničkoj. Prema popisu stanovništva 1991., Hrvata je bilo 72,0%, a Srba 17,1% u ukupnoj populaciji regije. Od tradicionalnih slavonskih manjina brojniji su bili još jedino Mađari (16.443), koji su činili 1,7% slavonske populacije. Deset godina poslije, 2001., broj stanovnika koji su se izjasnili kao Hrvati porastao je i relativno i apsolutno. Tako je tada popisano 770.759 Hrvata ili 85,6% ukupne populacije, dok je apsolutni broj pripadnika srpskog stanovništva pao na 79.085, te udjelom na 8,8%. Od sedam općina sa srpskom većinom 1991. (općine Voćin, Okučani, Šodolovci, Borovo, Markušica, Negoslavci i Trpinja) deset godina poslije takav je udio zadržan u pet općina istočne Slavonije (Šodolovci, Borovo, Markušica, Negoslavci i Trpinja). Dvije općine zapadne Slavonije (Okučani i Voćin) 2001. imale su 21,5%, odnosno 13% Srba, što je posljedica iseljavanja nakon vojno-redarstvene akcije Bljesak i visokoga ratnog mortaliteta. Općine sa srpskom većinom (udio viši od 75%) zadržale su približno jednak udio Srba i nakon Domovinskog rata, s time da se u Borovu povećao za 6,7, Trpinji 3,5, Negoslavcima 2,2 i Markušici 2,1%. No i te su općine imale obilježja regresivnoga kretanja ukupnog broja stanovnika. Prvi i najznačajniji razlog broja Srba jest njihovo iseljavanje u ratu, pa i u vrijeme uspostave tzv. SAO Krajine. Drugi razlog, koji nema ni približno kvantifikacijsku usporedbu, jest izjašnjavanje dijela etnički srpskog stanovništva, ne kao pripadnika srpske manjine, nego kao pripadnika druge, najčešće neopredijeljene kategorije. U tom kontekstu možemo pretpostaviti da se i potomstvo te populacije ne izjašnjava kao Srbi. Udio ostalih nehrvatskih skupina smanjio se još više, pa je 2001. njihov zajednički udio pao na 4,6% slavonske populacije, što je predstavljalo 43,0% udjela koji su te nacionalne grupacije imale 1991. Od pripadnika nekadašnjih konstitutivnih naroda SFRJ, osim najbrojnijih Hrvata i potom Srba, najbrojniji su bili Bošnjaci (4590 pripadnika); slijede Slovenci (1566), Crnogorci (1508) i Makedonci (1010). Deset godina poslije ta se skupina stanovništva više nego prepolovila. Uvid u pretežni tip naselja gdje obitava ta populacija pokazuje da su to uglavnom urbana središta. Smanjenje broja pripadnika južnoslavenskih nacija jest »uglavnom posljedica raspada jugoslavenske države i različitih pozicija pripadnika tih nacija, a osobito njihovih 'predstavnika' u političkim, a onda i ratnim, sukobima (Crnogorci, Makedonci, Bošnjaci)« (Babić, 2003: 54). Najzastupljenija neslavenska nacionalna manjina Slavonije jesu Mađari. Pretežno žive u Osječko-baranjskoj županiji, naj-

brojnije u baranjskom dijelu županije. U međupopisnom desetljeću ta se nacionalna skupina brojčano osjetno smanjila, za četvrtinu prijeratnog broja. Od nacionalnih manjina nekonstitutivnih naroda bivše zajednice po brojnosti su slijedili Slovaci, Rusini, Ukrajinci, Česi, Talijani itd. Njihov je broj u međupopisnom razdoblju također smanjen, nešto osjetnije od slavonske depopulacije. Smanjenje broja pripadnika tih zajednica može se objasniti iseljavanjem, niskom razinom bioreprodukcije te asimilacijom. Među rijetkim nacionalnim manjinama koje su apsolutno i relativno porasle u strukturi slavonske populacije jesu Nijemci, Albanci i Romi. Porast broja stanovnika izjašnjenih pod kategorijom Nijemci možemo obrazložiti novijim ideološkim ozračjem prema toj u novijoj prošlosti proskribiranoj zajednici te destigmatizaciji te nekad brojne nacionalne zajednice istočne Hrvatske. Porast broja pripadnika albanske i romske manjine možemo pripisati višem režimu rađanja, imigracijskoj privlačnosti Hrvatske, kod Albanaca i potisnim čimbenicima na Kosovu, među kojima su najvažnije političke prilike krajem prethodnog stoljeća.

Demografski pokazatelji dobne strukture Hrvatske i njezinih regija, zbog ratnih neposrednih i posrednih utjecaja, pogotovo u Slavoniji, govore o intenzivnom starenju stanovništva, posebice u onim mjestima gdje je bilo ratnih djelovanja. Glavni neregularni, a to su u međupopisnom desetljeću ratni utjecaji na dobnu strukturu Slavonije jesu: ratni gubici mlade populacije, iseljavanje (izbjeglištvo) pretežno mlađe srpske populacije i povratnička strujanja ponajprije starije populacije. Narušena dobno-spolna struktura, bez mehaničkog priljeva mlađeg stanovništva iz drugih područja, utjecat će na daljnje demografsko starenje dijela populacija koje su već doživjele znatne demografske traume. U takvoj situaciji, ako ne dođe do jačih povratničkih tokova ili imigracijskih strujanja, teško je održiva bioreprodukcija, te su te populacije osuđene na najekstremniji oblik depopulacije uz moguće izumiranje nekih naselja. Možemo zaključiti da se u promatranom razdoblju (1991.–2001.) kao posljedica ratnih zbivanja na demografski razvoj Slavonije dogodilo sljedeće:

- povećao se udio Hrvata u nacionalnom sastavu županija, općina i gradova
- apsolutno i relativno smanjio se broj Srba
- stabilnija nacionalna struktura zadržana je u područjima mirne reintegracije u usporedbi sa zapadnom Slavonijom
- u općinama i gradovima u kojima je prevladavalo srpsko stanovništvo nakon rata je jače poremećena dobna struktura, što se ponajprije očituje u starenju populacije
- znatnije smanjenje broja pripadnika južnoslavenskih manjina koje su u bivšoj zajednici imale status konstitutivnih naroda (Makedonci, Crnogorci, Slovenci, Bošnjaci/Muslimani¹⁶)

¹⁶ Popis stanovništva iz 1991. nema kategoriju nacionalnog izjašnjavanja »Bošnjaci«, već »Muslima-

- nešto blaže smanjenje broja tradicionalnih manjina u Slavoniji (Mađari, Česi, Slovaci, Ukrajinci, Talijani, Rusini)
- umjereno povećanje broja Nijemaca te znatnije Roma i donekle Albanaca
- godine 2001. gotovo nestanak stanovništva koje se nacionalno izjašnjavalo prema »regionalnoj pripadnosti«
- izostalo je brojno stanovništvo koje se upisivalo u kategoriju »Jugoslaveni«
- postojanje i razgraničenje statističko-metodološkog problema skupine »Bošnjaci-Muslimani«
- smanjenje broja osoba koje su svrstane u kategoriju »nepoznata nacionalna pripadnost«

Tablica 2: Etnička struktura stanovništva Slavonije 1991.–2001.

Slavonija	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Hrvati	703.959	72,0	763.323	85,6
Albanci	1.868	0,2	2.005	0,2
Austrijanci	17	0,0	33	0,0
Bošnjaci	4.590	0,5	2.037	0,2
Bugari	68	0,0	44	0,0
Crnogorci	1.508	0,2	603	0,1
Česi	1.544	0,2	1.080	0,1
Grci	50	0,0	-	-
Mađari	16.443	1,7	12.388	1,4
Makedonci	1.010	0,1	624	0,1
Nijemci	1.277	0,1	1.306	0,1
Poljaci	210	0,0	111	0,0
Romi	1.356	0,1	1.741	0,2
Rumunji	510	0,1	255	0,0

ni«, dok popis stanovništva iz 2001. daje opcije »Bošnjak« i »Musliman«. Iako metodološki nije korektno izjednačivati te opcije, zbog grube usporedbe sličnih kategorija stanovništva izjašnjavanje 1991. kao »Musliman« smatramo »Bošnjakom«.

Slavonija	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Rusi	135	0,0	85	0,0
Rusini	2.862	0,3	1.978	0,2
Slovaci	4.312	0,4	3664	0,4
Slovenci	1.566	0,2	791	0,1
Srbi	167.094	17,1	78.085	8,8
Talijani	1.043	0,1	877	0,1
Turci	36	0,0	27	0,0
Ukrajinci	1.497	0,2	906	0,1
Vlasi	2	0,0	4	0,0
Židovi	41	0,0	36	0,0
Ostale narodnosti	493	0,1	2.516	0,3
Nacionalno neopredijeljeni	14.128	1,4	13.739	1,5
Jugoslaveni	34.387	3,5	-	-
Regionalna pripadnost	1.124	0,1	31	0,0
Nepoznato	14.269	1,5	3.006	0,3
Ukupno	977.399	100,0	891.295	100,0

Izvor: Popis stanovništva 1991., 1992.; Popis stanovništva 2001., 2002.

10. ZAKLJUČAK

Nacionalni predznak migracija u novijoj povijesti Hrvatske snažno su determinirali teritorijalna pripadnost njezinih regija različitim političkim suverenitetima, ratovi sa svim pratećim negativnim demografskim čimbenicima, političko-društveni sustavi koji su organizirali kolonizacije prostora i ekonomski čimbenici. Navedene pojave za posljedicu su imale evidentnu nacionalnu homogenizaciju promatranog područja uz apsolutni i relativni porast broja Hrvata, što je bio primijećeni trend u analiziranome dugom razdoblju. S druge strane porast broja pripadnika većinskog naroda pratilo je smanjenje ili gotovo nestajanje pojedinih manjina. Transformaci-

ja Slavonije iz izrazito nacionalne i konfesionalno heterogene regije u naglašeno dvonacionalnu s većinskom hrvatskom i značajnom srpskom populacijom trajala je gotovo cijelo stoljeće. Rat u Hrvatskoj kao i ratovi u njezinu okruženju devedesetih godina dvadesetog stoljeća pokrenuli su niz novih prisilnih migracija koje su trajno izmijenile narodnosnu strukturu Slavonije te je dodatno nacionalno homogenizirale. Usto su snažne izbjegličke i prognaničke struje tijekom Domovinskog rata utjecale na depopulaciju ratom zahvaćenih područja, što će se dugoročno odraziti i na ukupnu populaciju.

LITERATURA

- BABIĆ, Dragutin (2003). »Etničke promjene u strukturi stanovništva slavonskih županija između dvaju popisa (1991.–2001.)«, *Migracijske i etničke teme*, god. 19, br. 1, str. 49–70.
- BALTA, Ivan (2001a). »Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941.–1945. godine«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, god. 43, str. 459–478.
- BALTA, Ivan (2001b). »Kolonizacija istočne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 2, str. 387–408.
- GACEŠA, Nikola (1984). *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji: 1945.–1948.* Novi Sad: Matica srpska.
- GEIGER, Vladimir (2005). »Nijemci u Hrvatskoj«, u: Dražen Živić, Nenad Pokos i Anka Mišetić (ur.). *Stanovništvo Hrvatske: dosadašnji razvoj i perspektive.* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 275–292.
- GELO, Jakov (1987). *Demografske promjene u Hrvatskoj: od 1780. do 1981. godine.* Zagreb: Globus.
- HERŠAK, Emil (1993). »Panoptikum migracija – Hrvati, hrvatski prostor i Evropa«, *Migracijske teme*, god. 9, br. 3-4, str. 227–302.
- HERŠAK, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja.* Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Školska knjiga.
- HORVAT, Viktor (1940). *Migracija Hrvata.* Zagreb.
- HORVAT, Viktor (1942). *Nutarnje seobe i kretanja Hrvata: posljedica dinamike društvenih procesa.* Zagreb: Hrvatska državna tiskara.
- JANJETOVIĆ, Zoran (2000). »Istorijski uzroci odnosa Hrvata i Srba prema nacionalnim manjinama u jugoslovenskoj državi 1918–1941. godine«, u: Hans-Georg Fleck i Igor Graovac (ur.). *Dijalog povjesničara – istoričara*, knj. 2. Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, str. 379–393.
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta (1978). *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska: 1941.–1945.* Zagreb: Liber – Školska knjiga.
- KOCSIS, Károly i KOCSIS-HODOSI, Eszter (2001). *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Safety Bay: Simon Publications LLC.
- KRIZMAN, Bogdan (1980). *Pavelić između Hitlera i Mussolinija.* Zagreb: Globus.

- LAJIĆ, Ivan (2004). »Noviji razvoj stanovništva Hrvatske – regularno i neregularno kretanje stanovništva«, *Migracijske i etničke teme*, god. 20, br. 2-3, str. 171–185.
- MATICKA, Marijan (1987) »Kolonizacija u Hrvatskoj 1945–1948. godine«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 22, br. 2, str. 27–53.
- MATICKA, Marijan (1990). *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.* Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost.
- MESIĆ, Milan (1992). »Pokušaj tipologizacije izbjeglištva i prognaništva«, *Migracijske teme*, god. 8, br. 2, str. 105–125.
- MESIĆ, Milan (1994). »Izbjeglice i izbjegličke studije: (Uvod u problematiku)«, *Revija za socijalnu politiku*, god. 1, br. 2, str. 113–123.
- MESIĆ, Milan (2002). *Međunarodne migracije: teorije i tokovi.* Zagreb: Societas – FF pres.
- MILOŠEVIĆ D. Slobodan (1981). *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941.–1945. godine.* Beograd: Narodna knjiga – Institut za savremenu istoriju.
- MIŠKULIN, Ivica (2003 [2004]). »Neki podaci o brojnosti i položaju etničkih manjina u Slavoniji međuratnog razdoblja«, *Kolo*, br. 4, str. 407–417.
- MRDJEN, Snježana (2002). »Narodnost u popisima – promjenljiva i nestalna kategorija«, *Stanovništvo*, god. 40, br. 1-4, str. 77–103.
- NEJAŠMIĆ, Ivo (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi.* Zagreb: Globus – Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- NEJAŠMIĆ, Ivo (1992). »Osnovne značajke unutarnje migracije stanovništva Hrvatske 1880.–1981.«, *Migracijske teme*, god. 8, br. 2, str. 141–166.
- NEJAŠMIĆ, Ivo (2005). *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima.* Zagreb: Školska knjiga.
- PETERSEN, William (1969). *Population.* New York: Macmillan.
- PJANIĆ, Zoran (1957). *Stanovništvo u ekonomskoj teoriji.* Beograd: Nolit.
- ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka (1997–2000). *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj: 1918.–1941.*, sv. 1-2. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – AGM.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena (2003). »Naseljavanje Mađara u Slavoniji 1880.–1910.«, u: Damir Agičić (ur.). *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević.* Zagreb: FF press, str. 257–270.
- VRBOŠIĆ, Josip (1986). *Kolonizacija u Slavoniji i Baranji 1919.–1941. godine* (neobjavljena doktorska disertacija). Osijek: Pravni fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
- VRBOŠIĆ, Josip (1997). »Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata«, *Društvena istraživanja*, god. 6, br. 2-3, str. 293–310.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1999). *Stanovništvo i razvoj.* Zagreb: Mate.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica i AKRAP, Anđelko (2008). »Razvoj stanovništva Vukovarsko-srijemske županije s posebnim osvrtom na ekonomsku strukturu od 1971. do 2001.«, *Društvena istraživanja*, god. 17, br. 1-2, str. 51–75.
- ZLODI, Zdravka (2005). »Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj: etape doseljavanja i problem imena«, *Scrinia slavonica*, god. 5, br. 1, str. 408–431.
- ŽIVIĆ, Dražen (2006). *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije: (odrednice i obilježja demografskih promjena od sredine 19. do početka 21. stoljeća).* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Matica hrvatska, Ogranak Vukovar.

IZVORI

- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.–1991. po naseljima*. Zagreb: DZS, 1998.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.* Sarajevo, 1932.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II: Prisutno stanovništvo po veroispovesti*. Beograd, 1938.
- Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinskom jeziku po popisu 31. marta 1931., serija II, sv. 3.* Beograd: Državni statistički ured DFJ, Demografska statistika, 1945.
- Lica na privremenom radu u inostranstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1971.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini, tabela 056: Stanovništvo prema području sa kojega je doseljeno, narodnosti i vremenu doseljenja, po polu (SFRJ, SR i SAP)*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1984.
- Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881*. Zagreb: DZS, 1992.
- TURČIĆ, Ivo. *Stanovništvo Republike Hrvatske po županijama i kotarevima 1857.–1991. godine*. Zagreb: EIZ, 1995.
- Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. god.* Zagreb: DZS, 2002 (CD-ROM).

Mario BARA, Ivan LAJIĆ

Forced, Impelled and Organised Migration in the Ethno-Demographic Shaping of Croatia: The Example of Slavonia

SUMMARY

Based on relevant statistical data and literature, this work analyses the demographical development of Slavonia – especially its ethnic structure - over a period of one century. It revises influences (direct and indirect) that socio-political changes have had on mechanical movements of the population. The foci of attention are the First and Second World Wars, political and territorial changes, agricultural colonization (private and state), economic migrations during the post-war period, de-ruralization and urbanization, rural-urban migrations and the Homeland War. The authors devote a special chapter to the influence of the Homeland War on the development of total population, interrelations between specific ethnic groups and the disruption of population age structure in Slavonia. The analysis has shown that the disrupted age structure – partly as a consequence of previous negative movement trends and major mechanical outflow of the population during the 1990s, as well as significant war mortality among younger reproduction-capable groups – will have an affect on future demographic ageing of the observed populations. This leads the authors to the conclusion that the politically induced migrations, and in part assimilation, have had a dominant role in the ethnic homogenization of Slavonia and other parts of Croatia.

KEY WORDS: Slavonia, migrations, ethnic structure, twentieth century

Mario BARA, Ivan LAJIĆ

Les migrations forcées, obligées et organisées dans la formation ethno-démographique de la Croatie : l'exemple de la Slavonie

RÉSUMÉ

Au moyen de données statistiques issues de sources et ouvrages pertinents, l'étude se propose d'analyser le développement démographique de la Slavonie, plus particulièrement ses structures ethniques au vingtième siècle. Il y est examiné l'influence (directe et indirecte) des changements sociopolitiques sur les mouvements de population mécaniques. Une attention particulière est prêtée, par ailleurs, successivement aux Première et Seconde Guerre mondiales, aux évolutions politiques et territoriales, aux colonisations agraires (de type privé et public), aux migrations économiques d'après-guerre, aux phénomènes de l'exode rural et de l'urbanisation, aux mouvements de migration campagne – ville ainsi qu'à la Guerre d'Indépendance. L'étude consacre un chapitre spécial à l'impact de la guerre d'Indépendance sur l'évolution de la population totale, sur la valeur quantitative des rapports mutuels entre divers groupes ethniques et sur le bouleversement de la structure par âge observé auprès de la population slavonne. Il ressort de l'analyse que le déséquilibre généré dans la structure des tranches d'âge aura une influence continue sur le vieillissement démographique d'une partie des populations examinées. Ce déséquilibre s'explique en partie par l'héritage de mouvements négatifs antérieurs, les causes principales étant un exode mécanique conséquent de la population au cours de la dernière décennie du vingtième siècle de même qu'un taux de mortalité important des tranches jeunes de la population en âge de procréer, dû à l'état de guerre. L'étude débouche sur la conclusion que les migrations d'origine politique, et dans une certaine mesure, le processus d'assimilation, ont eu un rôle prépondérant dans l'homogénéisation de la Slavonie et d'autres régions de la Croatie.

MOTS CLÉS : Slavonie, migrations, structure ethnique, vingtième siècle